

Кислий Анатолій Михайлович –
кандидат юридичних наук, старший науковий співробітник

Проблеми формування концепції сприяння ОРД у протидії організованій злочинності

Стаття присвячена сприянню ОРД у протидії організованій злочинності.

Ключові слова: сприяння, організована злочинність, протидія.

Відсутність загальнонаціональної стратегії протидії організованій злочинності є однією з причин, що обумовлює негативні тенденції в існуванні, поширенні та відтворенні організованої злочинності.

Проблема протидії організованій злочинності пройшла через стадії заперечення існування цього суспільно небезпечного явища як такого, небажання чи необґрунтоване побоювання працівників правоохоронних органів та суду кваліфікувати діяння злочинців як бандитизм або інші злочини, вчинені організованими групами, посилення на неможливість довести провину злочинців, відсутність належної правової бази та дійових спецпідрозділів тощо.

Офіційною стратегією протидії організованій злочинності декларовано боротьбу з нею. Саме цей термін фігурує в Законі України “Про організаційно-правові основи боротьби з організованою злочинністю”, розділі IV Державної програми боротьби зі злочинністю [1, с.10–11], ряді підручників і навчальних посібників. Поряд із терміном “боротьба” науковцями та практичними працівниками правоохоронних органів застосовуються такі терміни, що характеризують протидію організованій злочинності, як “профілактику”, “запобігання”, “припинення”, “контроль”. Деякими вченими, наприклад В. В. Голиною, А. Ф. Зелінським, профілактика, запобігання та припинення злочинів виділяються як окремі складові системи попередження злочинності.

Розгляд нормативної бази доцільно розпочати із законодавчого визначення мети боротьби з організованою злочинністю, закріпленого у статті 2 Закону України “Про організаційно-правові основи боротьби з організованою злочинністю”. Цією метою, згідно Закону, є встановлення кон-

тролю над організованою злочинністю, її локалізація, нейтралізація та ліквідація, а також усунення причин і умов існування організованої злочинності. Наявність такого формулювання можна пояснити, по-перше, спробою рецепції законодавства США, в якому вживається термін “контроль над злочинністю”, а по-друге, схильністю до постановки “надзавдань”, яким у даному випадку виступає мета ліквідації організованої злочинності.

Таким чином, метою протидії організованій злочинності, на нашу думку, слід вважати максимальне стримування її подальшого поширення, зниження її негативних наслідків, усунення факторів, що сприяють її існуванню, поширенню та відтворенню, та забезпечення повного відшкодування чи усунення заподіяної нею шкоди.

Не можна визнати вдало сформульованою статтю 3 Закону України “Про організаційно-правові основи боротьби з організованою злочинністю”, котра встановлює основні завдання цього Закону. Першим таким завданням визначено створення загальних правових і організаційних засад у сфері боротьби з організованою злочинністю, сприяння її попередженню та ліквідації. Слід зазначити, що вказівка на сприяння попередженню та ліквідації організованої злочинності у такому контексті видається зайвою, оскільки якщо розглядати її в сенсі того, що сприяти попередженню та ліквідації організованої злочинності має сам Закон, то таке твердження не має достатніх підстав, тому що сам по собі Закон нічому не сприяє, а лише встановлює загальні засади боротьби з організованою злочинністю, а якщо розглядати цю вказівку як просте продовження формулювання, то вона лише недоречно конкретизує його, через те, що попередження є складовою частиною боротьби зі злочинністю, або, як це прийнято останнім часом, протидії злочинності.

Участь осіб у боротьбі з організованою злочинністю соціально виправдана й слугує важливим державно-правовим інструментом охорони людини, її прав і свобод, власності, громадських і державних інтересів. Підставами для цього висновку можуть бути наступні міркування.

По-перше, суспільство та держава, як цивілізовані системи в якості основної соціальної цінності, конституційно позначили людину, її права і свободи. Таким чином, перед державними структурами, у тому числі й правоохоронними органами, постали чіткі орієнтири, що дозволяють різними засобами забезпечувати встановлені Конституцією України завдання. У галузі ж ОРД цілі охорони людини, її прав і свобод досягаються переважно специфічними засобами й методами, в тому числі й за допомогою сприяння осіб. Захист ОВС інших правоохоронюваних сфер, зафіксованих у Конституції України, також є неможливим без використання спільних для ОРД особливих сил, засобів і методів, а отже й участі осіб, залучених оперативними підрозділами

до сприяння. У Законі України “Про оперативно-розшукову діяльність” зафіксовано, що ОРД ґрунтується на принципах ... взаємодії з органами управління і населенням [2].

По-друге, сприяння осіб є соціально виправданим, бо виправданими є будь-які законні дії, скеровані на охорону захищуваних особистих, суспільних і державних інтересів. Дії ж ОВС як одного з суб’єктів ОРД (у тому числі й використання сприяння осіб) і переслідувані при цьому цілі досить чітко прописані в оперативно-розшуковому законодавстві, що надає абсолютну легітимність оперативно-розшуковому процесові [3].

По-третє, сприяння осіб є однією із специфічних форм прояву соціальної активності населення в галузі правоохоронної діяльності, визначається загалом позитивними мотивами і спрямована на задоволення життєво необхідних суспільних потреб у забезпеченні законності та правопорядку як необхідної умови нормального розвитку суспільства. Така активність становить не лише виключно практичний, але й науковий інтерес, і тому її буде нижче досліджено нами докладніше.

В загальному сенсі соціальна активність осіб у галузі правоохоронної діяльності може бути визначена як “умови ефективності взаємодії оперативних підрозділів ОВС з громадянами й використання їх допомоги в ОРД”. На жаль, у теорії ОРД це питання, попри велику кількість фахових робіт з цього приводу, майже не розроблене.

У загальному розумінні, під умовами ефективності взаємодії оперативних підрозділів ОВС з громадянами слід розуміти такий стан взаємодіючих суб’єктів і способів їх взаємозв’язку, який максимально забезпечує вирішення поставлених оперативними підрозділами ОВС завдань [4, с. 34].

У процесі покращання умов ефективності взаємодії оперативних підрозділів ОВС з особами, які надають конфіденційне сприяння, існують декілька невід’ємних чинників. До них, враховуючи думки спеціалістів з теорії ОРД, ми відносимо: по-перше, переконання у соціальній необхідності конфіденційного сприяння самих оперативних працівників. Вважаємо, що це переконання можна навіть назвати “професійною ідеологією оперативного працівника”. Під професійною ідеологією оперативного працівника нами розуміється: його переконаність у необхідності та важливості цієї діяльності; особистого бажання та спроможності оперативного працівника до її проведення; професійну, ідеологічну правильність оцінки соціальної активності сприяючих осіб. Важливим фактором у даному випадку виступає і переконаність оперативних працівників у безпечності такої взаємодії як для агентури, так і для себе особисто. На жаль, далеко не кожен працівник оперативного підрозділу повною мірою уявляє значення та можливості негласного апарату в протидії злочинності. Наприклад, у нормативних документах

рекомендовано використовувати допомогу агентури для вирішення будь-яких завдань ОРД, водночас є застереження, що їх використання доцільне, лише коли всі інші способи досягнення мети вичерпані.

Можливість використання сприяння осіб у боротьбі зі злочинністю визнано законодавцем шляхом закріплення відповідних норм у нормативних правових актах держави. Так, у ст. 11 Закону України "Про оперативно-розшукову діяльність" зафіксовано можливість реалізації громадянами їхніх конституційних права на захист від протиправних посягань шляхом надання органам, що здійснюють оперативно-розшукову діяльність (а значить, і органам внутрішніх справ), сприяння у підготовці та проведенні ОРЗ. До того ж законодавець надає громадянам право вибору форм такого сприяння.

Варто відзначити, що це не означає обов'язкову реалізацію ініціативи осіб у всіх випадках виявлення ними такого бажання. У подібній ситуації налагодження зазначеного вище зв'язку між громадянином і правоохоронною системою п. 13 ст. 8 Закону України віднесено виключно до компетенції органу, що здійснює оперативно-розшукову діяльність. Тому саме ОВС в особі їхніх представників, які здійснюють оперативно-розшукову діяльність, приймають остаточне рішення про залучення окремих осіб до реалізації оперативно-тактичних завдань з огляду на наявну можливість і доцільність такого сприяння.

По-четверте, в процесі покращання умов соціальної ефективності взаємодії оперативних підрозділів ОВС з особами, які надають конфіденційне сприяння, важливе місце займає закріплення її позитивної мотиваційної складової. У теорії ОРД на сьогодні прийнятні виділяти наступні види позитивної мотиваційної складової: діловий контакт, взаємодопомога, взаємовиручка, співробітництво, партнерство, сприяння, взаємозв'язок тощо. Проте, існує й негативна взаємодія з агентурою, основними видами якої є: ігнорування вимог оперативних працівників і протидія їм, підкуп оперативних працівників, корупція, втягнення у злочинну діяльність, залякування, компрометація, шантаж, викрадення та фізичне усунення (вбивство), викрадення і знищення кримінальних справ та інших документів, спрямування розкриття та розслідування злочинів у потрібному руслі, створення умов для витоку інформації стосовно діяльності оперативних підрозділів, упровадження у правоохоронні органи агентів організованих злочинних угруповань тощо. Як видно, далеко не завжди орієнтованість активності особи щодо взаємодії з працівниками оперативних підрозділів здатна справляти на неї (взаємодію) добрий вплив. У зв'язку з цим, один із основних варіантів вирішення даної проблеми ми вбачаємо у такій цілеспрямованій діяльності оперативних працівників, яка б забезпечила приведення орієнтованості активності особи до відповідного позитивного значення

вказаних вище параметрів. Цілком зрозуміло, що потреби, цілі та інтереси агентури у сфері ОРД дещо специфічні й лише їх вдале урахування при організації роботи працівників оперативних підрозділів є запорукою ефективної взаємодії з ними. Враховуючи те, що проблеми мотивації під час залучення осіб до співпраці з оперативними підрозділами ОВС відносно розроблені в теорії та практиці ОРД, ми акцентуємо увагу на тому, що активність даних осіб зростає лише у тому випадку, коли у найближчій та найбільш віддаленій перспективі інтереси осіб стануть максимально збігатися. На нашу думку, це є обов'язковою визначальною умовою позитивного вирішення питання щодо підвищення активності сприяючих осіб при їх взаємодії з оперативними підрозділами ОВС та при наданні їм допомоги в ОРД [4, с. 42–43].

Надаючи характеристику загальних положень, що характеризують соціальне сприяння здійсненню ОРД, необхідно враховувати й соціальні чинники, що детермінують злочинність.

Обумовленість сприяння осіб органам внутрішніх справ ґрунтується на об'єктивних (відзначених нами вище, але не проаналізованих) властивостях криміногенного середовища. Такими, на нашу думку, є:

- прихований характер чинників, що сприяють вчиненню злочинів;
- латентність зовнішніх механізмів і конкретних результатів значної частини злочинних проявів;
- поєднання криміногенної активності та конспіративності антигромадської поведінки;
- велика міра організованості та кримінального професіоналізму, агресивний захист злочинних інтересів;
- консервативність, соціальна незрілість стосовно оцінювання антикриміногенних чинників і можливостей соціального контролю;
- здатність деструктивного впливу злочинних авторитетів на нестійких осіб з їхнього оточення;
- конформізм групових антисупільних формувань і, як наслідок, – ігнорування їхніми членами соціальних цінностей, норм і правил поведінки.

Латентність чинників, що сприяють учиненню злочинів, простежується в переважній неочевидності причин і передумов учинення кримінальних дій. Зазвичай такі чинники виявляються правоохоронними органами в процесі розкриття і розслідування уже скоєних злочинів. Таким чином, виникає і набуває певної стійкості синдром запізнення в уживанні компетентними органами заходів щодо своєчасного виявлення причин і умов, котрі реально існують і зумовлюють кримінальну активність.

Прихованість зовнішніх механізмів і конкретних результатів значної частини злочинних проявів певною мірою забезпечує кримінально активним особам своєрідний захист від дій правоохоронних органів, зумовлений відсутністю у цих органів інформації, що дозволяє

вжити відповідних заходів щодо відновлення порушених злочинною діяльністю прав та інтересів.

Високий рівень латентності, з одного боку, породжує недовіру до можливості держави протидіяти злочинності, почуття незахищеності та страху, з іншого, – є сприятливим ґрунтом накопичення криміногенного потенціалу, джерелом його самовідтворення [5, с. 69]. Така латентність створює викривлене уявлення про реальну оперативну обстановку, ускладнює, а часом унеможлиблює комплексне оцінювання дійсних масштабів злочинності, її кількісних і якісних характеристик. За цих умов надзвичайно яскраво виявляється роль осіб, які надають сприяння оперативним підрозділам, оскільки виявити та задокументувати дії злочинців без їхньої активної участі практично неможливо.

Поєднання криміногенної активності та конспіративності анти-суспільної поведінки виявляється як сукупність взаємозумовлених елементів злочинної діяльності. Криміногенна активність значної частини правопорушників можлива лише за дотримання певних правил конспіративної поведінки, дедалі більше поширюваної у злочинному середовищі. Такі дії найхарактерніші для групової, у тому числі, організованої злочинності, що поставила принцип конспірації на чільне місце в системі самозбереження [6]. Однак, це не означає, що злочинці, які вчиняють злочини поодино, менше піклуються про свій захист від застосування до них кримінального закону. Навпаки, практиці відомі численні факти найвищої конспірації дій, здійснюваних окремими злочинцями для приховування своєї ролі в протиправній діяльності.

Прагнення окремих політиків і керівників правоохоронної системи, так би мовити, “увійти в історію”, як їм видається “рішучим посиленням боротьби з організованою злочинністю”, котре виражається у виданні нескінченної кількості підзаконних актів відповідного загального змісту та вкрай низької якості, має бути обмеженим таким Законом.

Загальнодержавна стратегія протидії організованій злочинності має реалізовуватися виключно у повсякденній діяльності правоохоронних органів, з якої повинна бути виключена будь-яка “кампанійщина”. Оцінка ефективності реалізації загальнонаціональної стратегії повинна здійснюватися, насамперед, на підставі наукових досліджень стану організованої злочинності, а не за абстрактними статистичними даними лише про кількість виявлених організованих злочинних угруповань. Науковими установами повинні бути розроблені критерії оцінки ефективності заходів протидії організованій злочинності, причому це слід здійснити з обов’язковим урахуванням алгоритму сприяння осіб органам внутрішніх справ. Із роботи спеціальних підрозділів по боротьбі з організованою злочинністю мають бути максимально виключені різного роду наради та заслуховування, котрі, на жаль, стали дуже поши-

Боротьба з організованою злочинністю і корупцією (теорія і практика)

реними і підміняють “живу” справу протидії організованій злочинності та останнім часом зводяться в основному до “активізації”, “посилення”, “поліпшення”, “вдосконалення” і тому подібних загальних рішень щодо спрямованості роботи спецпідрозділів по боротьбі з організованою злочинністю, та й правоохоронних органів взагалі. І знову-таки лише повсякденна робота, спрямована на реалізацію загальнонаціональної стратегії протидії організованій злочинності та використання інституту сприяння зробить можливим скорочення масштабів організованої злочинності, її усунення з багатьох сфер життєдіяльності та оздоровлення обстановки в суспільстві.

Список використаних джерел

1. Державна програма боротьби зі злочинністю : затв. Постановою Верховної Ради України від 25 черв. 1993 р. // Урядовий кур’єр. — 1993. — № 117–118. — С. 8–12.
2. Про оперативно-розшукову діяльність : Закон України від 18 лют. 1992 р. № 2136-ХІІ-ВР [Електронний ресурс]. // Відомості Верховної Ради України. — 1992. — № 22. — Ст. 304. — Режим доступу до журн. : <http://zakon1.rada.gov.ua>.
3. Исиченко А. П. Оперативно-розыскная криминология : [учеб. пособие] / А. П. Исиченко. — М. : ИНФРА-М, 2001. — 69 с.
4. Козаченко О. І. Сучасні умови ефективності роботи з населенням оперативних підрозділів ОВС / О. І. Козаченко // Вісник ЛДУВС. — 2009. — Дод. до вип. 2. — Луганськ, 2010. — Ч. 1. — С. 34–44.
5. Негодченко В. О. Діяльність ОВС щодо попередження злочинів у сучасних умовах : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08 “Кримінальне право та криминологія ; кримінально-виконавче право” / В. О. Негодченко. — Х. : НУВС, 2003. — 208 с.
6. Антонов К. В. Державно-правове забезпечення економічної безпеки України від злочинних посягань (за матеріалами підрозділів ДСБЕЗ ОВС) : [монографія] / К. В. Антонов ; ЛАВС ім. 10-річчя незалежності України. — Луганськ, 2004. — 408 с.

Статья посвящена вопросу содействия ОРД в противодействии организованной преступности.

The article is devoted the question of the assist in operative-investigative activity in counteraction organized crime.

Стаття надійшла до редакції журналу 14 квітня 2011 року.